

Zəhra ALLAHVERDİYEVA
Filologiya üzrə fəlsəfə doktoru, dosent
AMEA Nizami Gəncəvi adına Ədəbiyyat İnstitutu
<https://orcid.org/0000-0002-8697-0395>
E-mail: zahra.allahverdiyeva@mail.ru

NİZAMİ GƏNCƏVINİN “XƏMSƏ” ƏNƏNƏSİNİN ZƏRBAYCANDA TƏDQIQ TARİXİNDƏN

Açar sözlər: Nizami Gəncəvi, Xəmsə, tədqiqat, İlham Əliyev, Həmid Araslı, Qəzənfər Əliyev

Məlumdur ki, XII əsrdə çox yüksək zirvəyə qalxmış Azərbaycan poeziya məktəbinin qüdrətli yetirməsi olan Nizami Gəncəvi (1141-1209) özünün “Xəmsə” yaradıcılığı ilə Yaxın və Orta Şərq xalqları poeziyasında epik janrın inkişafının sonrakı parlaq gələcəyini müəyyənləşdirmişdir. Dahi şairin əsərlərinin mövzu və süjetləri, ideyaları Şərqlin mühüm regionlarında yaranan ədəbiyyatın aparıcı istiqamətlərindən birinə çevrilərək, beş əsrdən artıq uzun bir dövrdə mütəmadi şəkildə nəhəng tarixi, siyasi-ictimai, mədəni – estetik mərhələlərdə ədəbiyyatı öz təsiri altında saxlaya bilmişdir. Bu uzunmüddətli ədəbi təsir mexanizminin araşdırılması, hər bir ədəbi mərhələnin dövrün tələblərinə uyğun bədii metodlar çevrəsində, ayrı-ayrı sənətkarların fərdi xüsusiyyətləri ilə müqayisəli şəkildə öyrənilməsi bu gün də aktual olaraq qalmaqdadır.

XXI əsrdə Azərbaycan Respublikasının müstəqilliyi dövründə Nizami Gəncəvi yaradıcılığının dünya xalqlarının ədəbiyyat və mədəniyyətinə təsirinin daha geniş aspektdə öyrənilməsi, həmçinin tədqiqatın müasir ədəbiyyatşünaslıq metodologiyası prinsiplərinə uyğun şəkildə aparılması müasir Azərbaycan elminin vacib problemlərindən biridir. Problemin tarixi-coğrafi aspektlərinin daha da genişləndirilməsi məqsədəuyğundur, bu məxəzlərin hər biri Azərbaycan ədəbiyyatı və mədəniyyətinin zaman-zaman dünyaya inteqrasiyasını göstərən maddi sübut funksiyasını daşıyır. Ölkəmizin Prezidenti cənab İlham Əliyevin Azərbaycan Respublikasında 2021-ci ilin “Nizami Gəncəvi İli” elan edilməsi haqqında 5 yanvar 2021-ci il tarixli sərəncamında Nizami Gəncəvinin “parlaq irsinin əsrlərdən bəri Şərqlin misilsiz mədəni sərvətlər xəzinəsində özünəməxsus layiqli yerini qoruyub saxladığını” [1] vurğulaması fikrimizi təsdiq edir.

Nizami ardıcıllarının özlərinin də etiraf etdiyi kimi, “Nizaminin çəkdiyi səddi aşılıb keçmək” çətin bir məsələ idi. Bu səbəbdən, yenilik etmək, mövzu və struktura orijinallıqları daxil etmək üçün bir çox nəhəng istedad sahiblərinə mühüm çalışmaları lazım gəlmişdir.

İlk orijinal mətn olaraq qəbul edilən Nizami “Xəmsə”sinə daxil olan məsnəvilərə xas çoxşaxəli spesifik xüsusiyyətlər müxtəlif ədəbi mərhələlərdə həlledici rol oynadığından, bu mövzu və motivlərin tipologiyası, stabillik və orijinallıq dərəcələri və sair məsələlərin öyrənilməsi mühüm əhəmiyyət kəsb edir.

Nizami “Xəmsə”sinin təsiri ilə meydana çıxan əsərlərin özləri də biri - digəri ilə sıx əlaqəli səciyyə daşıyır və beləcə, zaman keçdikcə, yeni yaradıcılıq improvizasiyası keçən bu janr özündə bir neçə nəslin təcrübəsini birləşdirərək, Şərqdə mövzu və ideya, struktur və bədii dil sisteminin əsas hissələrindən birini təşkil edir. Təsadüfi deyildir ki, epik əsərlər üzrə nəzəriyyəçi-alim Yeleazar Meletinski “Orta əsrlərdə yaranan Yeni dövr epik romanların yunan qəhrəmanlıq dastanlarından fərqləndiyini və bu əsərlərdə daha böyük problemlərin həll olunduğunu” göstərərək yazırdı: “Axı orta əsr romanı qəhrəmanlıq eposunda görünməyə

layiq olan əsl qəhrəmanı üzə çıxardı, (antik romanda olduğu kimi) təkcə xüsusi şəxsiyyət deyil, həm də onun daxili dünyası sosial aləmə müxalif olan şəxsiyyətdir, ona ziddir. Çox tez-tez orta əsrlər romanında və ya romantik poemada mümkün dissonans problemi və şəxsi hisslərin (romantik element), eləcə də sosial vəzifənin (epik element) arzu olunan ideyalarla uyğunlaşması əsas yer tutur. Tristan və İzolde, Vis və Ramin, Leyla və Məcnun kimi əsərlərdə bu dissonans ictimai borcun yerinə yetirilməməsindən doğan acınacaqlı vəziyyət kimi ifşa olunur” [12 s. 90-91].

Orta əsrlərdə yaranan məsnəvilərdə mövzu, süjet, bədii qəhrəman və obrazlar tipologiyası və sair elementlərdə Nizami yaradıcılığının təsiri aşkar görünməkdədir. Təsadüfi deyildir ki, şairin “Xəmsə” mövzularına ilk olaraq, nəzirə yazan Əmir Xosrov Dəhləvi mövzu, ideya, süjet, obraz və surətlər çevrəsində Nizami möhürünün və oxşarlığının qaçılmazlığını “Ayineyi-İskəndəri”də xüsusi qeyd edir və Nizami əsərinin qiymətini aşağıdakı beytlərdə göstərir:

زهی سگه کیمیای سخن
که یک جو درو نیست جای سخن
گرامی کن گوهر آدمی
گرامی ترین جو هر مردمی
بهرخانه زو صلح و جنگی دگر
بهر دل شتاب و درنگی دگر
بهارى بصد نیکویی خاسته
عروسی بصد زیور آراسته

[11,s.25]

Əhsən, (onun) söz kimyasının sikkəsinə
Ki, bir arpa lıq yer qoymamış söz (deməyə)
İnsan incisini əziz tutmaqla,
İnsanlığ cövhərinin qiymətlişidir.
Onun hər (söz) xanəsinin sülh və hərbi bir başqadır.
Qəlbin həyəcanı(duygular) və naz onda bir başqadır.
Yüz yaxşılıqla bir bahar ucaldı,
Yüz bəzəklə bir gəlin bəzədi.

Ümumiyyətlə, “Xəmsə” ənənəsi üzrə mövzu, ideya, struktur və üslub problemlərinin araşdırılması geniş elmi müqayisələrə yol açan mürəkkəb bir məsələdir. Onu da qeyd etmək lazımdır ki, orta əsrlər ədəbiyyatında “Xəmsə” ənənəsinin inkişafını hər bir dövrün yeni tələbləri və ayrı-ayrı xalqların mədəniyyətinin inkişafı kontekstində araşdırılması vacibdir.

Nizami Gəncəvi Şərq müsəlman renessansının əsas xüsusiyyətlərini - humanizmi, insanın aliliyi haqqında ideyaları sənətdə əsas yaradıcılıq prinsipinə çevirərək, “Xəmsə” vasitəsilə müxtəlif moduslar və qatlar daxilində, ədəbiyyata yüksək ictimai- fəlsəfi, estetik məzmun və forma olaraq gətirdi, bədii-nəzəri fikri yenidən canlandırdı. Nizaminin “Xəmsə” mövzuları öz mövzu və ideyaları, bədii sənətkarlığı ilə Şərqdə yeni ədəbi mərhələ və istiqamətin başlanğıcı oldu. Akademik Həmid Araslı hələ XX əsrin 40-cı illərində şairin zəngin bədii irsinin bəşərin mədəniyyət tarixində oynadığı müstəsna əhəmiyyəti göstərərək yazırdı: “Dahi Azərbaycan şairi Nizami Gəncəvi hələ 800 il bundan əvvəl azadlığı, bərabərliyi, azad əməyi təbliğ edib bəşəriyyətin səadət və xoşbəxtliyini arzu edən bir sənətkar olmuşdur. Nizami xalqların səadətini, istiqlalini, onların hər cür zülm və istismardan azad olmasını istəyib və bütün ömrünü bu uğurda sərf etmişdir. Nizami əməkçi insanın hüququ uğrunda mübarizə aparmışdır. Nizami öz xalqını bütün dünyada şöhrətləndirmiş və bütün xalqların bərabər hüquqlu mədəni həyatını arzulamışdır” [4, s.118].

Nizaminin "Xəmsə" mövzuları vasitəsilə təbliğ etdiyi humanist fəlsəfi ideyalar və bədii zənginliklər az bir müddət ərzində Şərq, eləcə də dünya ədəbiyyatına yeni bəşəri məzmun, kamil insan obrazı, ideya, bədii forma və üslub xüsusiyyətləri gətirmişdir. Azərbaycan alimi R.Azadənin qeyd etdiyi kimi, "...Nizami dünya ədəbiyyatını ideal gözəllik, ideal məhəbbət və ideal qəhrəmanlığın neçə əbədi obrazları ilə zənginləşdirib dolğunlaşdırdı"[7, s.93].

Nizami ədəbi məktəbinin nümayəndələri "Xəmsə"də qoyulan ictimai-fəlsəfi məzmun və ideya, həmçinin poetik - üslubi xüsusiyyətləri ənənə olaraq nəsil-dən-nəslə ötürürdülər. Doğrudur, bu şairlərin heç də hamısı bütöv "Xəmsə" yaratmağa nail olmamışlar. "Xəmsə"yə daxil olan yalnız bir, yaxud bir neçə mövzunu işləyərək, orijinal əsər yaradan yüksək istedad sahibi və qüdrətli sənətkarlar da olmuşdur. X.L.Borxesin obrazlı ifadəsi ilə desək, "Böyük şair yaradır və müəyyən ölçüdə öz sələfinin varlığını doğruldur" [9,s.224]. Məsələn, Salman Savəci (XIV), Əhmədi (XIV), Şeyxi (XV) və başqaları ədəbiyyatda öz orijinallıqları ilə seçilən sənətkarlar bir, yaxud bir-neçə əsərlə "Xəmsə" mövzularını izləmiş və Nizami ədəbi məktəbinin qüdrətli nümayəndələri sırasına daxil olmuşlar.

Görkəmli Amerika tədqiqatçısı Xerold Blum poeziyada təsirlənmə qanunauyğunluqları nəzəriyyəsinə həsr etdiyi "Təsir qorxusu" əsərində doğru olaraq yazır: "... poetik təsir şairlərin orijinallığını azaltmamalıdır; bu həmişə mükəmməl olmasa da, əksər hallarda onları daha orijinal edir. Poetik təsirin dərinliklərini mənbələrin öyrənilməsi və ya ideyaların tarixi, obrazlar və nümunələrin uyğunluğu səviyyəsinə endirmək olmaz. Poetik təsir və ya daha tez-tez deyəcəyəm kimi, poetik dəyişikliklər istər-istəməz şairin həyatı və dövrünün öyrənilməsini qaçılmaz edir" [10, s.13].

Ədəbi təsir ayrı-ayrı mərhələlərdə bu və ya başqa mövzunun zənginləşməsini, həm də yeni yaradıcı simaların formalaşmasını təmin edir. Bu baxımdan, Nizami "Xəmsə"si həm məhəbbət, həm də qəhrəmanlıq mövzusunda yazılan əsərlərə mühüm təsir göstərmişdir. Nümunə olaraq, Salman Savəcinin XIII əsrdə Nizaminin "Xosrov və Şirin" əsərinin təsiri ilə yazdığı "Cəmşid və Xurşid" (1363) məsnəvisini göstərə bilərik. Əsər aşiqanə-lirik mövzusu, yeni məzmunu və mifik-simvolik obrazları ilə dövrün ədəbiyyatında mövcud olan zəngin sufi-fəlsəfi ideyaları yüksək sənətkarlıqla ifadə etməklə orijinal bir sənət nümunəsidir.

Yaxud XIV əsrdə Nizami sənətinin davamçısı Əhmədi də, ədəbiyyatşünaslıqda Nizamidən tərcümə, yaxud orijinal olduğu hələ də mübahisə doğuran "İskəndərnamə" məsnəvisi ilə tanınmışdır. Bununla belə, dolayısı ilə Nizami sənətindən faydalanmaqla, Salman Savəcidən çevirdiyi "Cəmşid və Xurşid" məsnəvisi isə Əhmədiyə tükənməyən şöhrət gətirmiş və onu türk dünyasının qüdrətli sənətkarları sırasına daxil etmişdir. Görkəmli nizamişünas-alim Nüşabə Araslının haqlı olaraq yazdığı kimi, "Türk ədəbiyyatında məhəbbət mövzusunun geniş yayılaraq ictimai-siyasi mötəvlərlə zənginləşməsi də bilavasitə Nizami yaradıcılığı ilə bağlıdır" [6, s.91].

Problem ətrafında indiyədək dünya və Azərbaycan alimləri tərəfindən fundamental işlər aparılmışdır, Nizami yaradıcılığının Şərq, eləcə də ümumbəşər poeziyasının inkişafında oynadığı rolun müəyyənləşdirilməsi və Nizami ədəbi məktəbinin türkdilli və farsdilli nümayəndələrinin əsərlərində sələf-xələf problemlərinin öyrənilməsi sahəsində mühüm işlər görülmüşdür.

XX əsrdə akademik Həmid Araslının Nizami Gəncəvi "Xəmsə"sinə daxil olan poemaların mənbələri, mövzusu, ideya və strukturu ətrafında, həmçinin Nizami yaradıcılığının ədəbi təsir dairəsinin öyrənilməsi sahəsində apardığı tədqiqatları xüsusi qeyd etmək lazımdır. Görkəmli alim Azərbaycan ədəbiyyatşünaslığında ilk dəfə olaraq qədim Şərq ədəbiyyatına, o cümlədən Nizami poeziyasına təkən verən əsas hərəkətverici qüvvənin folklor elementləri olduğunu müəyyənləşdirmiş, zəngin folklor nümunələri əsasında, Nizami yaradıcılığının türk ədəbiyyatı və mədəniyyətinin ayrılmaz bir hissəsi olduğunu sübut

etmişdir.

Həmid Araslının “Nizami mövzuları və Yaxın Şərq ədəbiyyatı” problemi üzrə Nizami ədəbi məktəbinin türkdilli nümayəndələrindən Əlişir Nəvai, Füzuli, Ətəyi, Feyzi, Gülşəhri və başqa haqqında araşdırmaları bu gün də öz elmi əhəmiyyətini saxlamaqdadır. O, “Yaxın Şərq ədəbiyyatında “Leyli və Məcnun” mövzusu” (“Nizami, I kitab, Bakı,” 1939) və “Şərqdə iki “Leyli və Məcnun” poeması (“Nizami, II kitab, Bakı,” 1940) adlı məqalələrində və mövzuya həsr etdiyi sonrakı araşdırmalarında Nizami Gəncəvinin ilk dəfə epik janra gətirdiyi bu mövzunun Şərqdə yayılması, Məhəmməd Füzulinin Nizami əsərindən bəhrələnərək yazdığı “Leyli və Məcnun”a gətirdiyi yeni ideya-poetik reforma, sələf - xələf kontekstində orijinallıq və novatorluq məsələlərinə diqqət yetirirdi.

Alimin tədqiqatlarında Nizami və Nəvai “Xəmsə”lərinin müqayisəli araşdırılması mühüm əhəmiyyət kəsb edir. Xatırladaq ki, XX əsrin 40-cı illərində tədqiqatçılar Nizami yaradıcılığının Nəvai sənətinə təsirini danışırkən bir qayda olaraq, “...bu mövzu üzərində işin iki istiqamətini - Nəvai əsərlərində Nizami haqqında olan fikirlərin nəzərdən keçirilməsi və hər iki şairin poemalarının oxşar və fərqli cəhətlərini müəyyənləşdirmək üçün onların bilavasitə tutuşdurulmasını” (Bertels) vacib hesab edirdilər. Həmid Araslı apardığı tədqiqatlarda öz məqsədinə uyğun olaraq, bu istiqamətlərin hər ikisi üzərində çalışmışdır. O, öncə Nəvainin öz əsərlərində Nizami sənətinin yüksəkliyi haqqında yazdığı fikirləri təhlil edir və daha sonra tədqiqatlarını tarixi-müqayisəli şəkildə davam etdirirdi. Əlbəttə, bu araşdırmalarda müəllif məsələyə hərtərəfli yanaşır, Nəvainin bir sənətkar kimi, özünəməxsus yüksək mövqeyini, onun Nizaminin təqlidçisi deyil, yaxın davamçısı olduğunu sübut etməyə çalışır.

Nizami və Nəvai əsərlərindəki mövzu və ideya, poetik məna və üslub baxımından müqayisə edən Həmid Araslı XX əsrin 40-cı illərindən başlayaraq nəşr etdirdiyi “Nizami və Nəvai”, “Nəvai və Azərbaycan ədəbiyyatı”, “Nizami və özbək ədəbiyyatı”, “Qüdrətli şair, ictimai xadim” və başqa tədqiqatlarında Nəvai “Xəmsə”sindən “Fərhad və Şirin” məsnəvisini müqayisəli təhlil edir, Nəvai əsərinin öz sələfindən fərqli xüsusiyyətlərini göstərir. Məsələnin bu şəkildə, konkret bir əsər üzərində öyrənilməsi, bütövlükdə Nizami və Şərq ədəbiyyatının münasibəti, dahi sənətkarın öz davamçılarna ideya, poetik fikir, üslub baxımından göstərdiyi çoxşaxəli təsir haqqında geniş təsəvvür yaradır. Fərhadın baş qəhrəman kimi ön planda verilməsi, personajların yerlərinin dəyişilməsi, hadisələrin tam başqa axında inkişafı, bütün bunlar Nəvai poemasını Nizami əsərindən ayırır. H.Araslı həm də bu əsas fərqi qeyd edir ki, “Nizami əsərində birinci planda olan Şirinin əhəmiyyəti bu əsərdə son dərəcə azaldılır, onun qəhrəmanlıq və şücaəti burada göstərilmir” [5,s.3]. Bu məsələni müəllif ictimai siyasi hadisələrlə, qadının əsarət altında olduğu XV əsr özbək mühiti ilə bağlayır.

Həmid Araslı Nizami “Xəmsə”sinin həmçinin özbək xalq ədəbiyyatına, folkloruna əsaslı şəkildə təsir etdiyini, Nizami süjetlərinin özbək xalqı içərisində geniş yayıldığını göstərərək yazırdı: “Nizami süjetləri özbək xalqının erteklərində (nağıllarında) yaşamışdır. Bu nağıllar bu gün də xalq içərisində yaşamaqdadır. Hələ mərhum professor Bəkir Çobanzadənin öz dialektologiya əsərinə material toplarkən Fərganədə eşidib yazıya alaraq 1926-cı ildə Bakıda nəşr etdiyi “Ötgər xatun” ertəgi bu cəhətdən çox maraqlıdır. “Ötgər xatun” nağılı Nizaminin “Yeddi gözəl” əsərindən alınmışdır. Nağılda göstərilir ki, Bəhram kimi uşaqlıqdan ovla məşğul olan bir padşah öz məharətini sevdiyi qadını Ötgər xatuna əyani göstərmək üçün onu da özü ilə birgə ova aparır. Ötgər xatun da Fitnə kimi padşahın hünərini adət adlandırır. Bundan qəzəblənən məğrur şah Ötgər xatunu düzdə yalnız qoyub “qal, adət üzrə yaşa görüm”- deyib atını çapır” [4,s.640]. Həmid Araslının məlumatına əsasən, süjetdə baş verən sonrakı hadisələr də Nizami əsərinə bənzər olaraq verilmişdir.

Həmid Araslı öz tədqiqlərində, Nizami və Nəvai əsərləri ilə yanaşı, eyni mövzularda əsərlər yazmış Əmir Xosrov Dəhləvi, Məktəbi, Cami və Hatifi kimi farsdilli şairlərin “Leyli

və Məcnun" əsərlərinin məzmununa da diqqət yetirir və əhəmiyyətli müqayisələr aparır. Həmid Araslının araşdırmaları bütövlükdə Nizami və Şərq ədəbiyyatının münasibəti, dahi sənətkarın öz davamçılarna ideya, poetik fikir, üslub baxımından göstərdiyi çoxşaxəli təsir haqqında geniş təsəvvür yaratmış və özündən sonra mövzu ətrafında tədqiqatların daha da genişlənməsinə yol açmışdır.

XX əsrdə görülən əhəmiyyətli işlər içərisində görkəmli Azərbaycan alimi Qəzənfər Əliyevin tədqiqlərini qeyd etməliyik. Onun "Nizaminin "Xosrov və Şirin" poeması və Əmir Xosrov Dəhləvinin eyniadlı poeması" (Moskva, 1958), "Xosrov və Şirin haqqında əfsanə Şərq xalqları ədəbiyyatında" (Moskva, 1960), "Nizami mövzu və süjetləri Şərq xalqları ədəbiyyatında" (Moskva, 1985) mövzusunda apardığı tədqiqatlar problemin qlobal həllinə yönəldilmiş monumental işlərdir.

Q.Əliyev öz tədqiqatlarında Nizami "Xəmsə"sinin təsiri ilə yazan ilk şair Əmir Xosrov Dəhləvinin yaradıcılığına yüksək qiymət verir və göstərir ki, "Bütün tələbləri yerinə yetirərək Əmir Xosrov farsdilli ədəbiyyatın tarixində ikinci "Xəmsə"ni yaratdı və bununla da, Nizami ənanələrinin yayılmasında əhəmiyyətli rol oynadı. 7-8 əsr ərzində Nizami və Əmir Xosrovdan sonra onların yaradıcılığını 400-dən artıq şair (Şərqdə, eləcə də Qərbdə) yamsılamışdır" [2, s. 9]. Qəzənfər Əliyevin tədqiqatlarının əsas aparıcı istiqamətlərindən biri Xosrov və Şirin mövzusunun Şərq folklor və yazılı qaynaqlarının öyrənilməsidir. "Xosrov və Şirin haqqında əfsanə Şərq xalqları ədəbiyyatında" adlı monoqrafiyasında müəllif Xosrov və Şirin haqqında Şərqdə yayılmış süjetlər və folklor elementlərinin yazılı ədəbiyyata ideya-estetik təsirini öyrənməklə yanaşı, ənanəvi olaraq obraz, struktur və üslub yenilikləri və başqa fərqli orijinallıqları göstərmişdir. Alimin araşdırmaları haqqında tədqiqatçı alim Təhmənə Bədəlova haqlı olaraq yazır: "Müəllif bu əsərində Xosrov və Şirin əfsanəsinin süjetinin VII əsrdən XV əsrdək inkişaf tarixini izləməyi qarşısına məqsəd qoymuşdur. Əsərdə Xosrov və Şirin əfsanəsinin süjet və ideya-məzmun təkamülü müxtəlif epoxalarda bu mövzuya həsr edilmiş poemalar əsasında öyrənilmiş, həmçinin baş vermiş mövzu, süjet və kompozisiya dəyişikliklərinin səbəbləri aydınlaşdırılmışdır" [8, s.2].

Qəzənfər Əliyevin mövzu üzrə əhəmiyyətli xidmətlərindən biri Nizami Gəncəvinin "Xosrov və Şirin" əsərinə ilk olaraq nəzirə yazmış Əmir Xosrov Dəhləvinin "Şirin və Xosrov" əsərinin elmi-tənqidi mətninin tərtibi və müqəddimə ilə 1966-cı ildə Moskvada nəşr etməsidir. Alim müqəddimədə Əmir Xosrov əsərinin nüsxə fərqlərini tutuşduraraq müqayisə etməklə yanaşı, həm də şairin Nizami sənətindən bəhrələnərək yazdığı beytləri də nəzərdən qaçırmamışdır. Tədqiqat göstərir ki, Qəzənfər Əliyevin Nizami mətnlərinə yaxşı bələd olması, ona Əmir Xosrovun beytlərinin daha düzgün variantını bir neçə fərqli nüsxədən seçə bilməsinə vasitə olmuşdur. Məsələn, görkəmli alim Əmir Xosrov əsərində olan-

از اینجا بر فلک نتوان پریدن
Burdan fələyə uça bilməzsən, - misrası ilə əlaqədar 2
Leninqrad, 1 Bakı və 1 Daşkənd nüsxələrini tutuşduraraq yazmışdır: "Daşkənd əlyazmasında yenə ən yaxşı variantı tapırıq:

کزین پر بر فلک نتوان پریدن

(401 b.)

Belə qanadlarda səmaya uçmaq olmaz.

İndi misranın mənası aydın olur. Şair taleyin gücündən qorxaraq insanı yer üzündə ən zəif məxluq hesab edir. Qeyd edək ki, Əmir Xosrov öz sələfi Nizaminin fiqurlarından və obrazlarından tez-tez istifadə edir. Yuxarıdakı misranın Nizaminin aşağıdakı misrasının təsiri ilə yazıldığı şübhəsizdir:

بدین پر تا کجا شاید پریدن

Belə qanadla hara uçmaq olar?" [3, s.9-10]

Görkəmli şərqşünasın fundamental işlərindən biri də xronoloji metod əsasında

Nizaminin mövzu və süjetlərində yazan Şərq xalqlarının ədəbiyyatında sənətkarların həyat və yaradıcılıqlarına dair tədqiqlər aparmasıdır. Şərqin qədim təzkirələri istisna olmaqla, müəllifin araşdırmalarına qədər, nizamişünaslıqda Nizami və bütünlükdə Şərq poeziyası (təsir) xronologiyası işlənməmişdir. Bunun nəticəsində, Şərqdə Nizami ardıcılı olan 500 - ə yaxın söz sənətkarının əksəriyyəti haqqında çox cüzi məlumat almaq mümkün idi. Q.Əliyevin bu sahədə gördüyü iş Nizaminin Şərqdə təsir xronologiyasının tərtibində əhəmiyyətli bir hadisə kimi nizamişünaslığın mühüm nailiyyətlərindən hesab olunmalıdır. Burada XIII - XX əsrlərdə yazıb yaradan 300-ə yaxın Nizami ardıcılıının həyat və yaradıcılığı haqqında məlumat verilir ki, bu da Nizami Gəncəvi dühasının böyüklüyünü göstərməklə yanaşı, Nizami və Şərq ədəbiyyatı problemini kompleks şəkildə öyrənməyə daha geniş imkanlar açmışdır.

Nəticə

Azərbaycan ədəbiyyatşünaslığında “Xəmsə” ənənəsi üzrə araşdırmalar göstərir ki, humanist-fəlsəfi ideyalar üzrə Nizami mövzularının uzunmüddətli inkişafı poeziyada vahid bir sistemin yaranmasına, tipoloji mövzu, süjet və üslubi elementlərin davam etdirilməsinə gətirib çıxarmışdır. Nizami Gəncəvi öz sənəti ilə Yaxın və Orta Şərq xalqları poeziyasında epik janrın inkişafının sonrakı parlaq gələcəyini müəyyənləşdirməklə, öz adını dünyanın korifeyləri sırasına daxil etmişdir.

ƏDƏBİYYAT

1. Алиев И.Г. Распоряжение Президента Азербайджанской Республики об объявлении 2021 года в Азербайджанской Республике «Годом Низами Гянджеви». <https://president.az/ru/articles/view/49904>
2. Алиев Г.Ю. Темы и сюжеты Низами в литературах Народов Востока, Москва, 1985, 331 стр.
3. Алиев Г.Ю. Предисловие (с.5-18)/Амир Хусрау Дихлави. Ширин и Хусрау. Критический текст и предисловие Г.Ю.Алиева. - Издательство «Наука». - Москва. - 1966. - 383 с.
4. Araslı H. Böyük Azərbaycan şairi Nizami Gəncəvinin həyat və yaradıcılığı. Bax: Həmid Araslı. Azərbaycan ədəbiyyatı: Tarixi və problemləri (Seçilmiş əsərləri), I cild, Çapa hazırlayan: Məryəm Axundova, Bakı, Gənclik, 1998, 732 səh.
5. Araslı H. Müqəddimə // Nizami Gəncəvi. “Xosrov və Şirin”. Filoloji tərcümə, izahlar və qeydlər professor Həmid Məmmədzadə, Bakı: “Elm”, 1981.- 374 s.
6. Araslı N. Nizami və türk ədəbiyyatı, Bakı, 1970, 204 səh.
7. Azadə R. Nizami Gəncəvinin ictimai-ədəbi mühiti. “Nizami Gəncəvi” almanax, I kitab, Bakı, Elm, 1984, 267 səh.
8. Bədəlova T. Dərin tekstoloji və tipoloji araşdırmaların müəllifi olan fədakar alim. (Qəzənfər Əliyev - 90). / “Ədəbiyyat qəzeti”. Azərbaycan Yazıçılar Birliyi. 19 sentyabr 2020.- Səh. 24-25.
9. Борхес Х.Л. Проза разных лет. Москва, 1984, с.224.
10. Блум Х. Страх влияния. Карта перечитывания: Пер. с англ., сост., примеч., послесл. С.А.Никитина, Екатеринбург. Издательство Уральского Университета 1998, 352 стр.
11. 1977 - " دانش " مسکو ، مسکو ، با تصحيح و مقدمة جمال ميرسيد وف ، امير خسرو دهلوی ، أنيئة اسکندری ،
12. 344 س.
13. Мелетинский Е.М. От мифа к литературе, Москва: Издательский центр Российского государственного гуманитарного университета , 2001. - 168 с.

*Захра АЛЛАХВЕРДИЕВА
доктор философских наук, доцент*

**ИЗ ИСТОРИИ ИССЛЕДОВАНИЯ ТРАДИЦИИ «ХАМСА» НИЗАМИ
ГЯНДЖЕВИ В АЗЕРБАЙДЖАНЕ
РЕЗЮМЕ**

Ключевые слова: Низами Гянджеви, Хамса, исследования, Ильхам Алиев, Хамид Арасли, Газанфар Алиев

В XXI веке, в период независимости Азербайджанской Республики, изучение влияния творчества Низами Гянджеви на литературу и культуру народов мира в более широком аспекте, а также проведение исследований в соответствии с принципами методологии современного литературоведения является одной из важных проблем современной азербайджанской науки. Уместно далее расширить историко-географические аспекты проблемы, каждый из этих источников выполняет функцию вещественного доказательства, показывающего интеграцию азербайджанской литературы и культуры в мировую время от времени. В распоряжении Президента нашей страны господина Ильхама Алиева от 5 января 2021 года об объявлении 2021 года «Годом Низами Гянджеви» в Азербайджанской Республике «яркое наследие Низами Гянджеви на протяжении веков было примером Востока». Подчеркивая, что «вы защищаете и сохраняете свое особое место для своих культурных ценностей», подтверждает наше мнение.

В статье дан краткий обзор литературного влияния гениального азербайджанского поэта Низами Гянджеви, определившего светлое будущее развития эпического жанра в поэзии народов Ближнего и Среднего Востока в Азербайджане, и оцениваются научные результаты ученых, проводивших предварительные исследования.

*Zahra ALLAHVERDIYEVA
Doctor of philosophy in philology, docent*

**FROM THE RESEARCH HISTORY OF NIZAMI GANJAVI'S "KHAMSA"
TRADITION IN AZERBAIJAN
SUMMARY**

Key words: Nizami Ganjavi, Khamsa, research, Ilham Aliyev, Hamid Arasli, Gazanfar Aliyev

In the 21st century, during the independence of the Republic of Azerbaijan, the study of the influence of Nizami Ganjavi's creativity on the literature and culture of the peoples of the world in a broader aspect, as well as conducting research in accordance with the principles of modern literary studies methodology, is one of the important problems of modern Azerbaijani science. It is appropriate to further expand the historical-geographical aspects of the problem, each of these sources has the function of material evidence showing the integration of Azerbaijani literature and culture into the world from time to time. In the order dated January 5, 2021 of the President of our country, Mr. Ilham Aliyev, declaring 2021 as the "Year of Nizami Ganjavi" in the Republic of Azerbaijan, Nizami Ganjavi's "bright heritage has been an example of the East for centuries" Emphasizing that "you protect and

keep your own special place for your cultural assets" confirms our opinion.

In the article, a brief look at the research of the literary influence of the genius Azerbaijani poet Nizami Ganjavi, who determined the further bright future of the development of the epic genre in the poetry of the Near and Middle Eastern peoples in Azerbaijan, and the scientific results of the scientists who conducted preliminary research are evaluated.

Daxil oldu: 12.05.2024-cü il